

Problemy i poglądy

DOI: 10.26354/bb.1.2.95.2024

Stanisław Owsiak*

0000-0002-6542-1127

owskiaks@uek.krakow.pl

Koncepcje i dokonania Franciszka Stefczyka z perspektywy stulecia

Streszczenie

W bieżącym roku przypada setna rocznica śmierci Franciszka Stefczyka. Artykuł omawia jego życie i działalność na polu naukowym, ale również oświaty, edukacji i spółdzielczości. Stefczyk miał wielki wkład w rozwój cywilizacyjny polskiej wsi, rolnictwa, finansów spółdzielczych. Tekst przedstawia ideę kas spółdzielczych i ich rozwój na terenach Polski, od powstania w 1890 roku, poprzez okres II RP, czasy po II wojnie światowej i po transformacji ustrojowej, a także obecną sytuację SKOK-ów. Dzieło Franciszka Stefczyka przyniosło wiele dobrego, stanowiło bezcenny wkład w rozwój polskiej wsi, rolnictwa, popularyzacji spółdzielczości, a także w innych dziedzinach przyczyniło się do postępu ekonomicznego i społecznego. Nieoceniona wprost była jego aktywność w szerzeniu wiedzy i wkład w rozwój – jakbyśmy to dziś określili – kapitału ludzkiego. Nie można też zapominać o systemie wartości, którymi kierował się F. Stefczyk, o społecznej nauce Kościoła, która była jego busołą. Franciszek Stefczyk był jednym z prekursorów etyki biznesu, społecznej odpowiedzialności *homo oeconomicus*.

Słowa kluczowe: Franciszek Stefczyk, spółdzielnie, kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, rozwój rolnictwa, edukacja ekonomiczna chłopów

Kody JEL: B30

* Stanisław Owsiak – Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

The concepts and achievements of Franciszek Stefczyk from the perspective of a century

Abstract

This year marks the hundredth anniversary of the death of Franciszek Stefczyk. The article discusses his life and activities in the scientific field, but also in education, education and cooperatives. Stefczyk made a great contribution to the development of civilization in the Polish countryside, agriculture and cooperative finance. The text presents the idea of cooperative credit unions and their development in Poland, from their establishment in 1890, through the period of the Second Polish Republic, the times after World War II and after the political transformation, as well as the current situation of credit unions. The work of Franciszek Stefczyk brought a lot of good, it was a priceless contribution to the development of Polish countryside, agriculture, popularization of cooperatives, and in other areas it contributed to economic and social progress. His activity in spreading knowledge and his contribution to the development of – as we would call it today – human capital were invaluable. We also cannot forget about the system of values that guided F. Stefczyk and the social teaching of the Church, which was his compass. Franciszek Stefczyk was one of the forerunners of business ethics and social responsibility of *homo oeconomicus*.

Keywords: Franciszek Stefczyk, cooperatives, savings and loan associations, agricultural development, economic education of peasants

JEL Codes: B30

Wstęp

W bieżącym roku przypada setna rocznica śmierci Franciszka Stefczyka. Fakt ten skłania to refleksji nad życiem i dziełem tej wybitnej postaci. Z dostępnych źródeł opisujących zarówno działalność F. Stefczyka, jak też z publikacji i opracowań samego F. Stefczyka, wyłania się obraz tej niezwyklej osobowości. Niezwykłość ta wynika z jego rozległej działalności polegającej na krzewieniu idei spółdzielczych, zwłaszcza spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych, z czego jest najbardziej znany. Aktywność F. Stefczyka to także działalność na rzecz odzyskania niepodległości, czego dowodem było wspieranie finansowe przez kasy oszczędnościowo-pożyczkowe Legionów J. Piłsudskiego (Okraska 2016, s. XXVI). Wizjonerskie i misyjne też było podejście do przyszłej, porozbiorowej Polski, które wyraził jeszcze przed zakończeniem wojny, kiedy to wzywał do wytrwania w jednoczeniu wszystkich Polaków, w dążeniu do odrodzenia państwa (Skodlarski 2010, s. 165–172). Znaczący był wkład Stefczyka w tworzenie zrębów systemu finansowego niepodległej Polski, którego elementem były finansowe instytucje spółdzielcze. Znany był jego wkład w szerzenie oświaty wśród chłopów, działalność popularyzatorska i poradnikowa dotycząca zakładania spółdzielni¹. Dochodzi do tego aktywność naukowa, nauczycielska. Franciszek Stefczyk nie stronił od polityki, chociaż nie był zanadto w nią

¹ Oto kilka przykładów takich publikacji: Stefczyk 1989; Stefczyk 1987; Stefczyk 1984; Stefczyk 1900; Stefczyk 1924.

wciągnięty, a w pewnych okresach życia dystansował się od polityki, przedkładając nad nią konkretną, pożyteczną działalność praktyczną. Jego idee i dokonania są dobrze opisane w literaturze naukowej (Weyduch 1936; Gurnicz 1976; Cywiński 2005 i 2011; Skodlarski 2010).

Ze względu na ograniczony zakres niniejszego tekstu nie sposób wyeksponować wszystkich osiągnięć Stefczyka, jego wkładu w rozwój cywilizacyjny polskiej wsi, rolnictwa, finansów spółdzielczych. Dlatego spróbuję spojrzeć na tę postać okiem ekonomisty, specjalizującego się w finansach, pozostawiając ocenę jego działalności, życia publicznego i prywatnego, działalności politycznej historykom, politologom, socjologom, etykom². Dla mnie, jako ekonomisty, najbardziej interesujące jest pytanie, czy i na ile aktywność praktyczna i prezentowane poglądy F. Stefczyka znajdują odzwierciedlenie, jeżeli nie w teorii zbudowanej przez niego, to w realizacji i wzbogaceniu doktryny społeczno-gospodarczej. I dalej – czy i w jakim stopniu dzieła Stefczyka oparły się wpływającemu czasowi i burzliwym wydarzeniom, które miały miejsce po jego śmierci.

1. Najważniejsze fakty z życia Franciszka Stefczyka – rodzina i edukacja

Badacze życia i twórczości F. Stefczyka podkreślają, że postać ta została w dużym stopniu zapomniana, zaś jego materialny i organizacyjny dorobek jest niedoceniany (Okraska 2016). Sztandarowa instytucja, czyli Kasa Stefczyka, niekoniecznie kojarzy się z jej twórcą. W ujęciu encyklopedycznym F. Stefczyk to przede wszystkim zasłużony organizator spółdzielczości w Polsce, nauczyciel szkoły rolniczej w Czernichowie k. Krakowa. Założyciel, w 1890 roku, pierwszej na ziemiach polskich spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowej, wzorowanej na kasach Friedricha Wilhelma Raiffeisena (1818–1888). Wdrożenie tej idei miało ograniczyć zjawisko lichwy na ziemiach galicyjskich, umożliwić chłopstwu i innym ubogim warstwom dostęp do taniego kredytu (pożyczek). Aktywność Stefczyka miała znacznie szerszy wymiar, zarówno przed uzyskaniem niepodległości, jak też w pierwszych latach II Rzeczypospolitej. W latach 1899–1918 kierował Biurem Patronatu dla Spółek Oszczędności i Pożyczek przy Wydziale Krajowym we Lwowie. Współorganizował (1907) I Krajową Centralną Kasę dla Spółek Rolniczych we Lwowie, której też został pierwszym dyrektorem. W 1908 roku z jego inicjatywy powstaje Galicyjski Związek Mleczarski. W 1924 r. Stefczyk zainicjował utworzenie Zjednoczenia Związków Spółdzielczości Rolniczej, którego został prezesem i był nim aż do śmierci w 1924 r. Dokonania te świadczą o wielkim darze organizacyjnym, tak ważnym dla osiągnięcia sukcesu. Podkreśla się nie tylko osobisty wkład F. Stefczyka w zakładanie i roz-

² Wszechstronną charakterystykę F. Stefczyka jako wyjątkowej osobowości, wiele informacji o życiu publicznym i prywatnym można znaleźć m.in. w: Skodlarski 2010. Chodzi zwłaszcza o rozdział IV pt. *Człowiek o niezłomnych zasadach* (s. 108–143). Także: F. Bujak 1909, s. 152–170. Również: Cywiński 2005 i 2011.

wój spółdzielczości na ziemiach polskich, lecz także autorstwo wielu prac na temat spółdzielczości w Europie³. Uonorowaniem jego działalności było nadanie wiejskim spółdzielniom oszczędnościowo-pożyczkowym nazwy Kasy Stefczyka (*Nowa Encyklopedia PWN* 1997, s. 42–43). Te suche encyklopedyczne fakty są ważne, ale dalekie od charakterystyki jego nieprzeciętnej osobowości.

Franciszek Stefczyk urodził się 2 grudnia 1861 roku w rodzinie urzędniczej, która miała chłopskie korzenie. Dla jego życia i prowadzonej później działalności istotne znaczenie miało to, że pochodził z katolickiej rodziny, a wiara i wartości etyczne stanowiły ważne kryterium jego życiowych wyborów i zasad, którymi się kierował w działalności publicznej. Dobre relacje ze środowiskiem katolickim okazały się wielce pomocne przy krzewieniu idei spółdzielczości i wzajemnej pomocy, których realizacja była sensem jego życia. Chodzi o współpracę z wieloma księżmi katolickimi, ale również z przedstawicielami innych wyznań, którzy byli sojusznikami w zakładaniu nie tylko kas oszczędnościowo-pożyczkowych, ale także różnych form spółdzielni rolniczych, mleczarskich, handlowych, kółek rolniczych i innych. Wszystkie te organizacje oparte były na solidaryzmie społecznym i społecznej nauce Kościoła.

Przyglądając się losom F. Stefczyka, trzeba zauważyć, że w tamtych trudnych czasach zaborów był osobą w czepku urodzoną w porównaniu z rzeszą chłopskich dzieci, które rzadko miały szansę wyrwania się z biedy, zdobycia wykształcenia i rozwijania talentów. Ojciec Franciszka wyszedł ze stanu chłopskiego, z biedy, zdobywając wyższe wykształcenie. Pod tym względem można F. Stefczyka uznać za wybrańca losu, gdyż rodzinny klimat, w którym się wychowywał, sprzyjał podjęciu nauki, docenianiu znaczenia edukacji dla osobistych aspiracji, co później okazało się dobrodziejstwem dla szerokiej społeczności wiejskiej. Na tę drogę awansu materialnego i społecznego szansę miało niewiele dzieci chłopskich⁴. F. Stefczyk uczęszczał do Gimnazjum Św. Anny w Krakowie, obecnie renomowanego Liceum Nr 1 Nowodworskiego (słynnego „Nowodwórka”). Solidne wykształcenie na poziomie średnim stanowiło mocne podstawy kontynuacji rozwoju intelektualnego w ramach studiów na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie historii. Historyczny – *nomen omen* – okazał się wyjazd Franciszka Stefczyka, po upływie trzech lat studiów na UJ, na studia na Uniwersytecie Wiedeńskim, dlatego, że podczas pobytu w Austrii i studiowaniu ekonomii i prawa spotkał się z ideą rozwijającej się w Niemczech spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej Fryderyka W. Raiffeisena (1818–1888). W życiorysie F. Stefczyka zwracają uwagę, jak już wspomniałem, predyspozycje do pracy naukowej, czego wyrazem był wysoki poziom pracy magisterskiej poświęconej konfliktowi między królem Bolesławem Śmiałym a biskupem Stanisławem Szczepanowskim. Praca została opublikowana w Warszawie w prestiżowym miesięczniku „Ateneum”. Rozszerzona wersja tej pracy stała się

³ F. Stefczyk o spółkach systemu Raiffeisena (1890) [w:] Stefczyk 2016, s. 5–10.

⁴ Nasuwa się tutaj przykład profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisława Pigoń, wybitnego polonisty, który mimo tego, że urodził się w prostej rodzinie chłopskiej, zachęcony jednak przez rodziców, zwłaszcza matkę, doszedł do najwyższych godności akademickich, a swoją drogę życiową opisał w: Pigoń (1957).

podstawą uzyskania w 1887 roku stopnia naukowego doktora nauk historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Bakcył szerzenia oświaty, który wyniósł z domu, towarzyszył F. Stefczykowi przez całe życie. W 1884 r. podjął pracę jako nauczyciel w Średniej Szkole Rolniczej w Czernichowie koło Krakowa. W jego biografii podkreśla się nie tyle wysoki poziom uczęszczających do szkoły uczniów, co fakt, że pobyt na wsi i poznawanie środowiska wiejskiego było drogocenne dla dalszej jego kariery zawodowej. Akcentuje się zwłaszcza dobry klimat wśród kadry nauczycielskiej zdeterminowanej w działaniu na rzecz poprawy bytu i rozwoju społeczności wiejskiej (Łętocha 2014). Warto podkreślić, że oprócz działalności natury edukacyjnej, oświatowej wsi, Stefczyk dostrzegał potrzebę badań nad spółdzielczością. To dzięki jego staraniom rychło po uzyskaniu niepodległości, bo już w roku 1919, powstał Spółdzielczy Instytut Naukowy⁵, stanowiący, zdaniem wybitnego historyka Franciszka Bujaka (profesora m.in. Uniwersytetu Jagiellońskiego), ukoronowanie działalności Franciszka Stefczyka na polu spółdzielczości (Bujak 1925). W Instytucie tym Stefczyk pełnił ważne funkcje organizacyjne, które łączył z prowadzeniem kursów na tematy spółdzielcze. Posiadany stopień naukowy doktora i ogromny doświadczenie w praktyce, stanowiły znakomite podstawy do podjęcia przez Stefczyka pracy naukowo-dydaktycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim. W ramach przygotowano do prowadzenia wykładów z zakresu spółdzielczości starał się o *veniam legendi*, które uzyskał – niestety – w dniu śmierci. Starania te zostały poparte dwoma publikacjami naukowymi (Stefczyk 1924, 1925). Wśród wielu osiągnięć F. Stefczyka zwraca uwagę jego zaangażowanie i finansowanie podjętego przez Eugeniusza Romera (1871–1955) wielkiego przedsięwzięcia – *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski*⁶. Znaczenie tej pracy polegało na tym, że atlas obejmował wszystkie ziemie polskie przed rozbiorem, co okazało się cenne przy odtwarzaniu granic II Rzeczypospolitej, przy budowaniu państwowości po roku 1918. F. Stefczyk pełnił funkcję dyrektora naczelnego i prezesa Rady Nadzorczej Państwowego Banku Rolnego. W 1920 r. z upoważnienia rządu organizował w Stanach Zjednoczonych subskrypcję pożyczki narodowej wśród tamtejszej Polonii. Propaństwowa postawa F. Stefczyka miała więc różne wymiary.

2. Kasa oszczędnościowo-pożyczkowa – dzieło życia Franciszka Stefczyka

Franciszek Stefczyk urodził się w Galicji i jakkolwiek sam nie doświadczył ubóstwa, to dostrzegał zarówno katastrofalny poziom życia mieszkańców tych terenów, przepełnienie wsi, niedożywienie ludności, niską wydajność na skutek biedy (Szczepa-

⁵ F. Stefczyk, *Spółdzielczy Instytut Naukowy jako doniosła potrzeba narodu i ludu polskiego* (1918) [w:] Stefczyk 2016, s. 217–228.

⁶ *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, redagowany i opracowany przez Dra Eugeniusza Romera, Nakładem Polskich Spółek Oszczędności i Pożyczek Pozostających pod Patronatem Kasy Krajowej, Gebethner i Wolf, Warszawa i Kraków 1916 (GebethnerRomerahttps://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=16882 (dostęp 27.05.2024).

nowski 1888), czyli fatalny układ sprzężeń negatywnych. Wprawdzie bieda galicyjska nie dotykała go bezpośrednio, ale na uwagę zasługuje to, że Stefczyk trafnie zdiagnozował przyczyny nędzy galicyjskiej, wskazując m.in. na dramatyczny niedostatek zarówno dostępnego kapitału finansowego, jak też niski poziom kapitału ludzkiego. Dlatego te dwa obszary życia gospodarczego stanowiły przedmiot jego nieustannych wysiłków na rzecz ich poprawy. Kapitał finansowy to przede wszystkim spółdzielnie pożyczkowe; kapitał ludzki to szerzenie wiedzy rolniczej i – szerzej – oświaty na polskiej wsi. W tych ostatnich wysiłkach wzorem dla Stefczyka mogła być działalność ks. Stanisława Stojałowskiego⁷, jakkolwiek w innych politycznych kwestiach pomiędzy tymi postaciami pojawiały się różnice (Skodlarski 2010, s. 33). Inspiracji w dążeniu do poprawy sytuacji materialnej i statusu kulturowego chłopstwa wymienieni działacze mogli szukać także u Stanisława Staszica (1755–1826), uważanego za ojca spółdzielczości na ziemiach polskich, doceniającego też rolę edukacji w rozwoju gospodarczo-społecznym (Lange 1916; Grzywicka 1957).

Bezpośrednie obserwacje życia społeczno-gospodarczego, zdolność umiejętnego analizowania przyczyn nędznego położenia włościactwa na ziemiach polskich stały u źródeł założenia pierwszej kasy oszczędnościowo-pożyczkowej. Nie bez znaczenia były też studia badawcze nad wyborem możliwie najlepszego rozwiązania (modelu) organizacyjnego tej instytucji. Historycznie rzecz biorąc, Kasy Stefczyka nie były pierwszymi tego typu instytucjami nie tylko na ziemiach polskich, ale i w Europie. Pierwsze spółki oszczędnościowo-pożyczkowe były zakładane przez Franza Hermanna Schultzego (1808–1883) z Delitzsch⁸, i od założyciela pochodziła też forma organizacyjna i kapitałowa tych spółek. Spółki Schultzego z Delitzsch zyskały dużą popularność także na ziemiach polskich, w tym również w Galicji. F. Stefczyk, znając zasady ich działalności, uznał, że dla warunków galicyjskich większym dobrodziejstwem będą spółki oparte na systemie Raiffeisena. W analizie porównawczej tych dwóch modeli (systemów) spółek oszczędnościowo-pożyczkowych Stefczyk zauważył, że spółki Schultzego z Delitzsch działają na znacznie większym obszarze, w tym na terenie miast, w większym stopniu orientują się na zysk i na wysokie dywidendy.

Stefczyk miał niewątpliwe zdolności analityczne i dążył do uwzględnienia możliwie wszystkich czynników niezbędnych do osiągnięcia sukcesu planowanego projektu (celu). Ta jego cecha charakteru ujawniła się nie tylko przy tworzeniu pierwszej kasy, ale także w wielu innych podejmowanych później przez niego przedsięwzięciach. Warto też zaznaczyć, że bezpośrednio przed założeniem Kasy w Czernichowie F. Stefczyk wizytował Związek Spółek Raiffeisena w Münster, z której to wizyty

⁷ Ks. Stanisław Stojałowski (1845–1911) uznawany za pierwszego działacza ludowego na terenie Galicji (sam wywodził się ze stanu szlacheckiego), wielki patriota krzewiciel wiedzy wśród robotników i chłopów. Założył Towarzystwo Kółek Rolniczych, inspirator Towarzystwa Oświaty Ludowej, Towarzystwa Macierzy Katolickiej i Towarzystwo Szkoły Ludowej Adama Asnyka. Więcej [w:] Pietrzak (2015).

⁸ Franz Hermann Schultze urodził w Niemczech w miejscowości Delitzsch, uznawany jest za pioniera nowoczesnej spółdzielczości pożyczkowo-kredytowej. W roku 1850 założył pierwszą kasę kredytową (Stefczyk 2016, s. 8).

przedstawił szczegółowe sprawozdanie (Stefczyk 2016, s. 5–10). Wizyta zaowocowała w krótkim czasie. Silnym impulsem do tworzenia Kasy w Galicji był, podobnie jak w Niemczech w 1847 roku, wielki kryzys nieurodzaju w rolnictwie na ziemiach galicyjskich w 1889 roku. Wsi groził głód, chłopci nie mieli pieniędzy na zakup środków produkcji, groziła przymusowa wyprzedaż inwentarza żywego (bydła). Ratunkiem mogło być pozyskanie pożyczek (kapitału) dla dokonania niezbędnych środków produkcji z innych regionów, tyle tylko, że kapitał ten był dla rolników niedostępny ze względu na wysoki procent (lichwę).

Zainteresowanie F. Stefczyka kasami typu raiffeisenowskiego wynikało również stąd, że dla galicyjskich warunków spółki tego typu były bliższe jego solidaryzmu społecznemu. Zwraca jednak uwagę fakt uczciwego, etycznego podejścia do tej konkurencyjnej instytucji. Franciszek Stefczyk pisze: „Tak jednego jak i drugiego systemu spółki nie są wytworem sztucznym, lecz wyrosły na gruncie rzeczywistych potrzeb, które parły do chwytania się zaradczych środków przeciw biedzie i niepomyślnemu rozwojowi stosunków ekonomicznych i społecznych. Odpowiednio do rodzaju potrzeb wykształciły sobie odmienną organizację” (Stefczyk 2016, s. 59). Przy wyborze systemu raiffeisenowskiego nie bez znaczenia był też system wartości wyznawany przez F. Stefczyka, co wyraził jasno pisząc, że spółki raiffeisenowskie: „stawiają sobie za cel zjednoczenie sił i zasobów całej ludności wiejskiej, wśród której spółka istnieje i działa, dla popierania wszystkich ekonomicznych i społecznych interesów swoich członków, i do pomyślnego rozwiązania tego zadania zmierzają drogą rozpowszechniania czynnego zastosowania chrześcijańskiej miłości bliźniego” (Stefczyk 2016, s. 59). Ten społeczny, a zarazem pragmatyczny kontekst jest charakterystyczny dla wszelkich działań F. Stefczyka, wzmocniony jeszcze jego niewątpliwym talentem organizacyjnym i dostrzeganiem potrzeby wspólnoty działania. Stefczyk miał wielki dar pozyskiwania sojuszników dobrej sprawy w różnych środowiskach. Wśród osób związanych ze szkołą w Czernichowie znalazł się wybitny mikrobiolog Adam Prażmowski, profesor UJ, który, jakkolwiek wywodzący się ze szlachty, znakomicie odczytywał potrzeby środowiska wiejskiego, konieczność solidarnej współpracy z chłopstwem dla rozwoju gospodarki wiejskiej (*Nowa Encyklopedia PWN* 1997, t. 5, s. 320). To właśnie A. Prażmowski i F. Stefczyk znaleźli się wśród założycieli pierwszej na ziemiach polskich Kasy Oszczędności i Pożyczek w 1890 r. w Czernichowie według zasad Raiffeisena. Co więcej, udało im się pozyskać sojuszników wśród miejscowego chłopstwa, dla którego przecież kasy te miały być zakładane.

Warto zatem spojrzeć na tę instytucję finansową, jaką była Kasa Oszczędności i Pożyczek, okiem ekonomisty – także dlatego, że okaże się to ważne dla oceny instytucjonalnej spuścizny F. Stefczyka. Typowym podmiotem i źródłem, zwłaszcza w Europie, dostarczania kapitału, są banki komercyjne. Zaliczane są one do tzw. monetarnych instytucji finansowych, czyli takich, które – obok banku centralnego – mają przywilej kreacji pieniądza. Banki komercyjne działają z reguły według kodeksu spółek handlowych i motywowane są zyskiem. Źródłem zysku jest oprocentowanie udzielanych kredytów, którego wysokość zależy od wielu czynników, w tym od stopy procentowej banku centralnego, inflacji, kosztów pozyskania oszczędności, kosztów działalności, konkurencji na rynku oszczędności i rynku kredytów. Róż-

nica między bankami komercyjnymi a instytucjami pośrednictwa finansowego, do których można zaliczyć kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, polega na tym, że te ostatnie instytucje mogą wykorzystywać wyłącznie pieniądź wyemitowany (wykreowany) przez monetarne instytucje finansowe. Jest to ważna obserwacja, gdyż podstawowym warunkiem działalności takich instytucji jak kasy spółdzielcze, jest zgromadzenie kapitału własnego, czyli oszczędności.

F. Stefczyk dobrze rozumiał, że dla takich instytucji jak kasy szczególnego znaczenia nabierają oszczędności pieniężne, gdyż to od nich zależała siła pożyczkowa kas. Dlatego też popularyzował ideę oszczędności, i to takich, które przynoszone są do kas, a nie trzymane w domu. W podejściu tym zauważalny jest ekonomiczny i społeczny stosunek do pieniądza, który dobrze użyty stanowi źródło dochodu i poprawy warunków życia. Znałe też były zabiegi Stefczyka o wzmocnienie siły kapitałowej kas przez pożyczki w organizacjach grupujących wszystkie kasy, początkowo w Galicji, a po odzyskaniu niepodległości – w Kasie Krajowej.

Drugie ważne spostrzeżenie dotyczy tego, że alternatywną instytucją w stosunku do banków komercyjnych, podobnie zresztą jak i lichwy (obecnie rzadziej występującej), są organizacje oparte na solidarności (organizacje wzajemne). Ich działalność może dotyczyć pożyczek wzajemnych, ubezpieczeń wzajemnych (od ognia, powodzi itp.), funduszy emerytalnych, pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych itp.

Wzorowana na modelu Raiffeisena Kasa Stefczyka (spółka) założona w 1890 roku w Czernichowie opierała się na następujących zasadach: 1) ograniczona terytorialnie działalność (gmina, parafia), co miało wiele zalet, gdyż wpływało na niższe koszty działalności, lepsze rozeznanie potrzeb pożyczkowych rolników, większą wiarygodność co do zwrotu udzielonych pożyczek; 2) miejscowy pieniądź na miejscowe potrzeby, 3) nieopłacany (z wyjątkiem kasjera) charakter pracy członków zarządu i rady nadzorczej, co istotnie wpływało na koszty (oprocentowanie) udzielanych pożyczek; 4) jeden udział członka; niedozwolone było nabywanie większej liczby udziałów; 5) wysokość wypłacanej dywidendy jest zrównana z wysokością oprocentowania przyjmowanych wkładów; 6) elastyczne podejście do kredytobiorców, wyrażające się w udzielaniu kredytów krótko- i długoterminowych, a spłata pożyczek rozkładana była na raty stosownie do możliwości dochodowych pożyczkobiorcy; 7) zysk przeznaczany był w całości na fundusz rezerwowy spółki; 8) udzielana pożyczka zabezpieczona była skryptem dłużnym, wykluczone było posługiwanie się wekslem (Stefczyk 2016, s. 58–59).

Zorganizowane na powyższych zasadach kasy Raiffeisena zaczęły się szybko rozwijać nie tylko w Polsce. W roku 1888, czyli w roku śmierci Raiffeisena, w Niemczech działało już 425 towarzystw jego imienia, zaś w Austrii 125 towarzystw⁹. Pogłębioną analizę rozwoju kas, w tym dane statystyczne według stanu na 1888 rok, przedstawił sam F. Stefczyk¹⁰.

⁹ https://www.kzbs.pl/Historia_880.html (dostęp 15.05.2024).

¹⁰ F. Stefczyk, *Statystyka i rezultaty działalności spółek reiffessenowskich*, [w:] *O spółkach systemu Raiffeisena* (1890), [w:] Stefczyk (2016), s. 69–113.

3. Kasy Stefczyka na ziemiach polskich i po uzyskaniu niepodległości

Od czasu założenia przez Franciszka Stefczyka pierwszej kasy oszczędnościowej w 1890 roku w Czernichowie, instytucja ta szybko się rozwinęła na ziemiach polskich, co było zasługą samego Stefczyka, który niejednokrotnie brał osobisty udział przy tworzeniu kas. Szybki rozwój kas potwierdzają dane historyczne. W Galicji w 1913 roku działało już 1397 kas, które zrzeszały około 322 tysięcy członków, zaś w 1938 roku spółdzielni kredytowych rolniczych było 3707, i należało do nich 1515 tys. członków, w 813 tys. rolników (Mały Rocznik Statystyczny 1939, s. 115). Zwraca uwagę dynamiczny rozwój w II Rzeczypospolitej innych form spółdzielczości wiejskiej, której inicjatorem był F. Stefczyk¹¹. Wpływało na to wiele czynników, ale rozwój dokonywał się po myśli Stefczyka, opowiadającego się za wzrostem znaczenia własności spółdzielczej w systemie ekonomicznym kraju, która, obok własności prywatnej i publicznej (państwowej), powinna stanowić trzeci sektor gospodarki. Na stan spółdzielczości, w tym kas oszczędnościowo-kredytowych w II RP, miał wpływ rozwój spółdzielczości w zaborach pruskim i rosyjskim¹².

4. Polska po II wojnie światowej – drogi i rozdroża spółdzielczości

Stuletnia perspektywa od śmierci Franciszka Stefczyka i rzetelność naukowa zobowiązują do spojrzenia na cały wiek, jeśli chce się ocenić jego życie i dorobek. Owoce jego działalności nie ograniczyły się, moim zdaniem, wyłącznie do czasów zaborów, w których Stefczyk działał przez większość swoje życia. Niewątpliwie było to stulecie, w którym przechodziliśmy przez istotnie różne warunki ustrojowe, społeczne, ekonomiczne, polityczne, a realizowane doktryny nie były obojętne dla idei spółdzielczości w ogóle, w tym spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej. Jednakże tylko częściowo można podzielać pogląd J. Skodlarskiego, według którego: „Spółdzielczość w tzw. Polsce Ludowej została tak poważnie zdeformowana, że włączenie jej po zwycięstwie demokracji do gospodarki rynkowej okazało się bardzo trudnym. Część działaczy i członków była skorumpowana bądź zdemoralizowana, a większość społeczeństwa straciła zaufanie do struktur spółdzielczych, które kojarzono z ustrojem realnego socjalizmu” (Skodlarski 2010, s. 7).

Tak krańcowe podejście do idei spółdzielczości w okresie po II wojnie światowej w Polsce do przełomu z dekady lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych budzi

¹¹ W ciągu ostatnich jedenastu lat przed II wojną światową liczba spółdzielni rolniczo-spożywczych w Polsce wzrosła z około 2000 w 1928 r. do około 3200 w 1938 roku. Podobnie znaczny rozwój zaobserwowano w spółdzielni rolniczo-handlowych z około 340 spółdzielni do około 450 jednostek. Zauważalna była też duża liczba spółdzielni mleczarskich, których liczba w omawianym okresie podlegała wahaniom, ale w roku 1938 wyniosła 1475 (Mały Rocznik Statystyczny 1939, s. 115).

¹² Więcej na ten temat: Stefczyk 1925, s. 179–218; https://www.kzbs.pl/Historia_880.html (dostęp 16.05.2024); Stefczyk 2016, s. 9.

jednak wątpliwości, gdyż cytowany autor nieco wcześniej pisze, że w okresie międzywojennym: „Pojawiły się jednak negatywne zjawiska w ruchu spółdzielczym. Wybitny uczony Feliks Koneczny stwierdził: ‘Wypaczono dużo ze zdrowego dzieła Stefczyka. Gdybyż się powiodło odnowić je w czystości w myśl wielkiego planu.’” (Skodlarski 2010, s. 7). Wykreślanie 45 lat z historii spółdzielczości w Polsce, w tym spółdzielczości bankowej, spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych i innych, byłoby, jak wolno sądzić, wbrew F. Stefczykowi.

Warto zauważyć zresztą, że po II wojnie światowej kasy Stefczyka nie zniknęły z polskiego systemu gospodarczego, chociaż ich organizacja i funkcjonowanie odbiegały od modelu wykształconego za czasów Franciszka Stefczyka. Co więcej, istnienie kas świadczy o tym, że w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w środowisku wiejskim, zostały głęboko zakorzenione idee spółdzielcze, wzajemnej pomocy, dostępu do taniego kredytu. Oceniając okres 1945–1989, trzeba zauważyć, że pomimo tego, iż zasadnicze zręby ustrojowe były stałe, to jednak warunki do prowadzenia działalności spółdzielczej zmieniały się, i to dość wyraźnie. Po wyzwoleniu kasy Stefczyka, banki ludowe i spółdzielcze wznowiły działalność, ale ich los zależał w znacznym stopniu od koniunktury politycznej. W pierwszych latach powojennych te małe instytucje finansowe zajmowały się obsługą finansową „Gminnych Spółdzielni”, finansowały kontraktację płodów rolnych. Powstał Bank „Społem” jako instytucja udzielająca kredytów spółdzielniom kredytowym, a następnie Bank Gospodarstwa Spółdzielczego (BGS), który pełnił funkcję nadzorczą i rewizyjną w stosunku do Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych (SOP). Okres względnej swobody w działalności kas i banków ludowych zakończył się wraz likwidacją sektora prywatnego w roku 1950, SOP zostały przekształcone w gminne kasy spółdzielcze i podporządkowane Związkowi Samopomocy Chłopskiej. Wraz z tymi zmianami kasy spółdzielcze utraciły znaczny atut (cechę), czyli możliwość gromadzenia depozytów. W latach 1950–1956 można mówić o likwidacji kas spółdzielczych. Po przesileniu politycznym nastąpiło częściowe przywrócenie idei spółdzielczych, polegające na zwiększeniu ich samodzielności i samorządności. Zostały przywrócone SOP-y, i odzyskały prawo gromadzenia oszczędności. Jednak działalność kredytowa była pod ścisłą kontrolą państwa. SOP-y kredytowały rolników indywidualnych, rzemieślników, przedsiębiorców prywatnych, spółdzielnie produkcyjne, skup rolny itp.¹³ SKOK definitywnie zostały zlikwidowane (przekształcone) w banki spółdzielcze w roku 1975, a warunki ich reaktywacji powstały dopiero wraz z transformacją ustrojową. Nie można też nie dostrzegać faktu, że formy organizacyjne (spółdzielcze), z taką determinacją propagowane przez F. Stefczyka, znalazły swoje miejsce w wielu innych obszarach, jak spółdzielczość wiejska (GS), spółdzielczość spożywców (PSS)¹⁴, spółdzielczość mieszkaniowa, spółdzielczość rzemieślnicza, inwalidów, studencka itd. Na wsi, wciąż słabiej rozwiniętej, wielce pożyteczną rolę odgrywały – i odgrywają nadal – bliskie Stefczykowi kółka rolnicze. Trudno też byłoby jednoznacznie negatywnie ocenić banki spółdzielcze po roku 1975 (wymagałoby to odrębnych rozważań).

¹³ <https://www.skok.pl/o-skok/historia/> (dostęp 5.05.2024).

¹⁴ W latach sześćdziesiątych XX wieku pracowałem w PSS, byłem jej członkiem i otrzymałem dywidendę.

Zakorzeniona w świadomości społeczeństwa idea oszczędności F. Stefczyka przynosiła owoce, czego przykładem były Szkolne Kasy Oszczędności (SKO), takie akcje jak „Październik miesiącem oszczędzania” i inne. Przy ocenie czasów po II wojnie światowej do przełomu 1989/1990 potrzebny jest pewien dystans, gdyż nie wszystko z dorobku F. Stefczyka zostało zaprzepaszczone. Taka postawa poznawcza jest tym bardziej zasadna, gdy przyjrzymy się bliżej temu, co się stało z ideami Stefczyka po transformacji ustrojowej.

5. Idee Franciszka Stefczyka po zmianie ustroju w Polsce

Po zmianie ustroju ekonomiczno-społecznego w naszym kraju stosunkowo szybko, gdyż już w lipcu 1990 roku, została utworzona Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych, która dała początek późniejszemu systemowi SKOK¹⁵. Według ustawy z 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych, spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe mogły być tworzone w zakładach pracy, a ich członkami mogli być pracownicy, emeryci i renciści bez względu na przynależność związkową. Nawiązano do koncepcji F. Stefczyka, aby członkami kas zostawały osoby, między którymi istnieje więź zawodowa, terytorialna, organizacyjna. Celem kas było gromadzenie środków pieniężnych wyłącznie ich członków, udzielanie im pożyczek oraz świadczenie usług finansowych¹⁶. Warunkiem skorzystania z pożyczek i innych usług było dokonanie wpisowego oraz wniesienie przynajmniej jednego udziału. Kasom nadano osobowość prawną. Działalność kas miała charakter niedochodowy. Słabszym punktem przyjętych rozwiązań był zapis, że nadzór społeczny nad kasami sprawują związki zawodowe. Z punktu widzenia rozwoju tych instytucji istotne było rozwiązanie dopuszczające przekształcenie pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych w kasy oszczędnościowo-kredytowe. Otwarcie pierwszej kasy odbyło się 31 sierpnia 1992 roku w Elektrociepłowni „Gdańsk”, zaś 25 września tegoż roku powstała Krajowa Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa z siedzibą w Sopocie¹⁷. Formalne nawiązanie do idei kas F. Stefczyka nastąpiło wraz z założeniem Spółdzielczej Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej im. Franciszka Stefczyka, która powstała w 1993 r. Kasa ta początkowo kierowała usługi do pracowników przedsiębiorstw morskich Wybrzeża Gdańskiego, ale niebawem rozszerzyła swoją działalność¹⁸. W roku 2010 Spółdzielcza Kas Oszczędnościowo-Kredytowa im. Franciszka Stefczyka przyjęła nazwę Kasy Stefczyka, z siedzibą w Gdyni. Kasa działa dotychczas i jest największą ze wszystkich SKOK-ów¹⁹.

¹⁵ <https://www.skok.pl/o-skok/historia/> (dostęp 5.05.2024).

¹⁶ Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe (SKOK) działające w Polsce są odpowiednikiem funkcjonujących w innych państwach unii kredytowych (*credit unions*) należących do spółdzielczych, niebankowych instytucji depozytowo-kredytowych (Jurkowska, Owsiak 2011, s. 5–26).

¹⁷ <https://www.kasastefczyka.pl/spoldzielczosc> (dostęp 15.05.2024).

¹⁸ <https://www.kasastefczyka.pl/spolecznosc> (dostęp 20.05.2024).

¹⁹ Według informacji aktualnie ma około 350 placówek i 847 tys. członków, <https://www.kasastefczyka.pl/spolecznosc> (dostęp 20.05.2024).

Żywiołowy rozwój kas, wątpliwe niekiedy merytoryczne przygotowanie kadr do tej działalności, nadmierna ekspansja pożyczkowa, spowodowały, że oszczędności gromadzone przez kasy bywały zagrożone. W związku z tym konieczna była nowa ustawowa regulacja dotycząca działalności kas²⁰. Ustawa stanowiła pewien postęp w porządkowaniu tego obszaru działalności, zwłaszcza zobowiązała SKOK do udziału w Kasie Krajowej, zaś sama Kasa Krajowa uzyskała funkcje nadzorcze i możliwości stabilizowania sytuacji finansowej w stosunku do należących do niej SKOK-ów.

Z tak zapisanych obowiązków Kasa Krajowa wywiązywała się z różnym skutkiem, na ogół niedostatecznym, czego przejawem były różne patologiczne zjawiska. Wraz z upływem czasu następowało stopniowe odejście od idei F. Stefczyka. Przy ocenie działalności SKOK-ów podkreśla się, że: „więź członkowska jest często tworzona w sposób sztuczny – jest fikcyjna i w żaden sposób nie łączy ze sobą członków kasy, nie generując tym samym niepisanej rękąmi spłat pożyczek” (Martysz, Kleban 2019, s. 41). SKOK-i w miarę upływu czasu stawały się instytucjami parabanrowymi, których celem jest zysk, a nie wzajemna pomoc²¹. Praktyki stosowane przez niektóre kasy wręcz zaprzeczają wartościom tak bliskim F. Stefczykowi, czyli uczciwości, solidarności, zaufaniu, przejrzystości, zwalczaniu korupcji. W części SKOK-ów występowały praktyki: „obchodzenia obowiązującego prawa, manipulacji finansowych, nieuczciwych zabiegów księgowych, problemów kapitałowych związanych z tzw. złymi długami, prania pieniędzy, wyprowadzania środków za granicę, outsourcingu usług i innych czynności, których celem było ukrycie fatalnej sytuacji finansowej kas i subiektywne kształtowanie ich wizerunku ekonomicznego” (Martysz, Kleban 2019, s. 40). SKOK-i, działając według uproszczonych podstaw prawnych, bez stosownej dla banków regulacji nadzorczych i ostrożnościowych, zaczęły nadużywać swojego statusu i konkurować na rynku pożyczkowym.

Należy wątpić, czy F. Stefczyk aprobowałby wyprowadzanie kapitału z sektora kas za granicę, jak to ma miejsce w przypadku Kasy Krajowej, należącej do grupy SKOK, zarejestrowanej w Luksemburgu Holding S.à.r.l (raj podatkowy), którego oczywistym celem była ucieczka przed nadzorem Komisji Nadzoru Finansowego²². Nastąpił przepływ pieniędzy z sektora SKOK-ów do spółki w Luksemburgu (Boczko 2014). Praktyki takie były stosowane w okresie poważnych trudności płynnościowych²³. W 2014 roku KNF odmówiła zatwierdzenia prezesów kilku SKOK-ów, w tym prezesa Krajowej SKOK (!) ze względu na brak rękąmi ostrożnego i stabilnego zarządzania kasą. Nieprzejrzyste związki SKOK-ów ze spółką SKOK

²⁰ Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych, Dz.U. z 1996 r. nr 1, poz. 2.

²¹ W 2022 r. dominująca w sektorze kas Kasa Stefczyka liczyła 875 tys. członków. Rodzi to pytanie o więź między członkami tej instytucji.

²² Z Raportu Komisji Nadzoru Finansowego opublikowanego w 2014 roku wynika, że z sektora SKOK w 2013 roku przetransferowano 83 mln zł do spółki SKOK Holding w Luksemburgu, zaś w 2014 roku 70 mln zł (Mikołajewska 2012).

²³ W Raporcie KNF ustalono, że ujemny wynik finansowy w roku 2013 wynosił 183 mln zł.

w Luksemburgu wraz z upływem czasu „zaowocowały” tym, że dysponowała ona większym potencjałem finansowym niż wszystkie krajowe SKOK-i (Wilkosz 2018). Nieprawidłowości w działalności SKOK-ów, o których była mowa, wyrządziły ogromną szkodę tej instytucji w szerokiej opinii publicznej²⁴.

Nieprawidłowości w funkcjonowaniu części SKOK-ów wywołały krytykę co do ich wiarygodności i bezpieczeństwa gromadzonych w nich oszczędności. Działalność SKOK-ów stała się przedmiotem walki między lobby SKOK-ów a rządem (państwem). Intencją władz państwowych nie było ograniczanie samorządności i naruszanie idei spółdzielczych, lecz objęcie kas nadzorem przez organ administracji państwowej. Przesłanką interwencji państwa był żywiołowy rozwój SKOK-ów i zagrożenia, jakie pojawiły się w ich działalności, możliwość bankructwa i straty oszczędności. Chodziło o ich wzmocnienie, a nie pozbawienie Kasy Krajowej nadzoru nad SKOK-ami.

Państwo objęło działalność SKOK-ów nadzorem przez Komisję Nadzoru Finansowego (KNF) na podstawie ustawy z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (Dz.U. 2012, poz. 855). Do KNF został przekazany nadzór regulacyjny, licencyjny i kontrolny. Wprowadzono obowiązek tworzenia rezerw od przyjętych depozytów. Został ustalony wymagalny minimalny poziom wypłacalności dla kas, jak też normy dopuszczalnego ryzyka. Zmiany mają zapewnić rzetelność i jawność, zobowiązano SKOK-i do przekazywania sprawozdań z działań do KNF, wprowadzono obowiązek publikowania i badania sprawozdań finansowych. Najważniejszą zmianą – z punktu widzenia idei F. Stefczyka – było jednak, niestety, odejście od zasady niezarobkowej działalności kas (Kotliński, Waliszewski 2012, s. 171). Zostały określone też wymogi kapitałowe dla SKOK-ów przy udzielaniu pożyczek, aby wyeliminować ryzyko upadłości. Nałożono wiele obowiązków Kasy Krajowej w stosunku do zrzeszonych w niej SKOK-ów, w tym zasad udzielania pożyczek płynnościowych.

Przy tych korzystnych dla SKOK-ów zmianach z niezrozumiałych względów pojawił się opór kas przed tymi rozwiązaniami, czego wyrazem było skierowanie przytoczonej ustawy do Trybunału Konstytucyjnego, który uznał ją za zgodną z Konstytucją RP, ale rozpatrzenie sprawy zajęło aż trzy lata (może nieprzypadkowo). Dlatego ustawa weszła w życie dopiero w 2012 roku. Warto przy tej okazji zauważyć, że opór ten budził zaskoczenie także i z tego względu, że w naszym systemie prawnym i ekonomicznym to Narodowy Bank Polski i instytucje nadzorcze, gwarancyjne, m.in. takie jak Bankowy Fundusz Gwarancyjny²⁵, są odpowiedzialne za całokształt zjawisk w sferze pieniądza. Włodarze SKOK-ów zdali się zapominać o tym, że pieniądz jest kategorią społeczną, do czego tak wielką wagę przykładał F. Stefczyk.

²⁴ Nieprawidłowości dotyczyły większości kas, ale niektóre przypadki były wielce bulwersujące i podkopujące zaufanie do tych instytucji. Przykładem jest SKOK Wołomin i otoczka wokół tej instytucji.

²⁵ Od 29 listopada 2013 r. depozyty objęto gwarancjami do 100 tys. euro (<https://www.bfg.pl/wp-content/uploads/raport-roczny-2013.pdf> (dostęp 20.05.2024)).

O trafności uregulowań i koniecznej interwencji ze strony państwa (rządu) świadczą dane empiryczne²⁶. Nie jest też zaskoczeniem, że wyraźnie zauważalna była spadkowa tendencja w sektorze SKOK-ów (Cieślak-Wróblewska 2023).

6. Doktryna ekonomiczno-społeczna a działalność Franciszka Stefczyka

Oceniając poglądy ekonomiczne F. Stefczyka z perspektywy stulecia, trzeba zauważyć, że trudno uznać go za teoretyka ekonomii (Skodlarski 2010, s. 50), ale wielce pożyteczne może się okazać spojrzenie na działalność F. Stefczyka z punktu widzenia preferowanej wówczas doktryny ekonomiczno-społecznej. W ekonomii dominowało liberalne podejście do gospodarki, a czasy interwencji państwa w mechanizm rynkowy na większą skalę miały nadejść dopiero wraz z kryzysem lat 1929–1933.

Analizując poglądy F. Stefczyka, można zauważyć pewne rozdroże koncepcyjne w podejściu do kształtowania systemu ekonomicznego. Stefczyk opowiadał się jednoznacznie za własnością prywatną i jej ochroną jako fundamentem systemu ekonomicznego. Jednakże dostrzegał też negatywne skutki egoistycznego wykorzystywania tejże własności do maksymalizacji zysku. Stefczyk nie negował kapitalizmu, co byłoby nielogiczne, skoro własność prywatną traktował jako gwarancję rozwoju gospodarczego i społecznego. Rozumiał też, że proces tworzenia dużych przedsiębiorstw kapitalistycznych jest nieuchronny. Dlatego upatrywał możliwości przeciwstawienia się temu, a przynajmniej łagodzenia negatywnych skutków, przez wielki ruch społeczny, jakim powinna być spółdzielczość. Jednak problem polegał na tym, że w czasach, w których żył, rozwijały się dwa nurty ruchu spółdzielczego. Jeden z nich zmierzał do socjalizmu (kolektywizmu), a temu ruchowi F. Stefczyk był przeciwny. Ruch spółdzielczy bliski F. Stefczykowi oparty był na solidaryzmie społecznym, nie zakładał rewolucji. F. Stefczyk dostrzegał zatem szansę rozwoju spółdzielczości w ramach systemu kapitalistycznego. Tymczasem spółdzielczość socjalistyczna zakładała naruszenie istniejących stosunków społeczno-politycznych. Stefczyk pisał: „Oba te prądy ogarniały i poruszały rzesze pracującej ludności zmierzając do poprawienia jej doli i warunków zarobkowania, oba prądy przeciwstawiały się kapitalizmowi, opartemu na nieograniczonej, swobodnej kon-

²⁶ Wynika z nich, że w 1997 roku działało 198 kas (zaś łącznie z oddziałami 237), do których należało 194 tys. członków. Wraz z upływem lat liczba kas się wprawdzie zmniejszyła, gdyż w 2003 roku spadła do 109 tys. członków, ale jednocześnie liczba kas z oddziałami wzrosła do 1285, wzrosła też liczba członków do 924 tys. Na koniec rok 2013 po objęciu SKOK-ów nadzorem przez Komisję Nadzoru Finansowego okazało się, że ich współczynnik wypłacalności kształtował się na poziomie 2,85% (wymagany ustawą to 5%). Na 55 funkcjonujących wówczas kas aż 44 zostało objętych programem naprawczym. W kolejnych latach można było zaobserwować stałą tendencję spadkową liczby kas. W roku 2022 w Polsce działało już tylko 19 kas, a liczba ich oddziałów i filii spadła do 718. W latach 2012–2022 liczba kas zmniejszyła się o 36, z czego: 25 kas zostało przejętych przez banki/kasy lub połączyły się z inną kasą, działalność 11 została zawieszona przez KNF, a właściwe sądy okręgowe ogłosiły ich upadłość. (Narodowy Bank Polski 2004, s. 92; 2023, s. 115).

kurencji gospodarczej i na zasadzie interesu osobistego²⁷. Dalej F. Stefczyk zaznaczał, że socjalizm parł do wywrócenia porządku społecznego i gospodarczego, opartego na osobistej, prywatnej własności, aby zastąpić ją własnością zbiorową, i to państwową. Z dzisiejszej perspektywy widzimy, jak trafne były obawy F. Stefczyka. W tamtych czasach Stefczyk był zdecydowanym przeciwnikiem przymusu i wszechwładztwa państwa w regulowaniu stosunków gospodarczych i zarobkowych²⁸. Negatywny stosunek Stefczyka do interwencjonizmu państwowego i etatyzmu nie jest zaskoczeniem, ponieważ był on zapewne w jakimś stopniu pod wpływem liberalnego nurtu ekonomii Szkoły Krakowskiej, której najwybitniejszym przedstawicielem był Adam Krzyżanowski.

Z perspektywy dzisiejszej można stwierdzić, że niektóre poglądy na gospodarkę stanowiły pewne uproszczenie, inne zaś były nazbyt idealistyczne. Uproszczeniem chyba jednak było założenie, że rolnictwo i warstwa chłopska powinny być kołem zamachowym gospodarki. Gdy chodzi o ideały, to wydaje się, że F. Stefczyk nie docenił znaczenia egoizmu i chciwości w działalności gospodarczej człowieka, w tym działalności finansowej. Zjawiskom tym oczywiście zdecydowanie się przeciwstawił, jednak realne procesy potoczyły się inaczej.

Doceniając koncepcję F. Stefczyka, zgodnie z którą to spółdzielnie powinny stanowić przeciwwagę gospodarki prywatnej (kapitalistycznej) i państwowej, nie ma jasności, jak to można było osiągnąć w praktyce. Nawet tam, gdzie wydaje się, że było to najłatwiejsze, czyli w sferze finansów, nastąpiła duża koncentracja kapitału finansowego, a pogoń za zyskiem była motywem i motorem aktywności ekonomicznej człowieka. Spółdzielczość finansowa oparta na zasadzie wzajemności i solidarnej pomocy była rugowana. Pod wpływem liberalnej doktryny i presji rynkowego otoczenia spółdzielczość była zmuszona do stopniowego odchodzenia od idei wzajemności. W liberalnej doktrynie, pojmowanej inaczej niż przez Stefczyka, przez wiele dekad dominował indywidualizm, ale też egoizm i niepoahamowane dążenie do wysokiego zysku. Forma spółdzielcza, zgodnie z ideami F. Stefczyka oparta na niewielkiej liczbie członków związanych miejscem zamieszkania (działania), wykonywaną profesją, okazywała się często zbyt słabym podmiotem systemu ekonomicznego. F. Stefczyk dostrzegał to niebezpieczeństwo, czego wyrazem były jego działania podejmowane na rzecz budowy zrzeszeń, jako liczących się partnerów w relacjach z innymi podmiotami, a zwłaszcza państwem.

Z punktu widzenia instytucjonalnej schedy po Franciszku Stefczyku pouczające są doświadczenia polskie po roku 1989. Transformacja ustrojowa została zdominowana przez doktrynę neoliberalną. Było to po części zrozumiałe i tłumaczone efektem odreagowania na poprzedni system, ale próby dokonania korekty przyniosły ograniczone rezultaty. Jest zastanawiające, że organizacje oparte na zasadzie samopomocy i wzajemności nie mogą się szerzej rozwinąć, czego przykładem są kasy oszczędnościowo-pożyczkowe i towarzystwa wzajemne ubezpieczeń. Dominuje komercjalizacja niemal we wszystkich sferach życia gospodarczego, pogoń za zyskiem.

²⁷ F. Stefczyk, *Zadania spółdzielczości rolniczej w dobie obecnej*. Referat dr. Franciszka Stefczyka wygłoszony na Walnym Zgromadzeniu Związku Rewizyjnego polskich stowarzyszeń rolniczych w Warszawie 27 kwietnia 1921 r., [w:] Stefczyk 2016, s. 145.

²⁸ *Ibidem*.

F. Stefczyk był wielkim propagatorem spółdzielczości jako formy demokratycznych instytucji gospodarczych i społecznych. Kasom (SKOK) została pozostawiona forma spółdzielni, ale w okresie transformacji w Polsce obserwujemy stopniowe rugowanie tej formy własności i działalności gospodarczej. Dotyczy to handlu, rolnictwa, budownictwa mieszkaniowego i innych obszarów. Spółdzielnie zastępowane są spółkami prawa handlowego.

Gdy chodzi o sztandarową instytucję F. Stefczyka, czyli kasę oszczędnościowo-kredytową, to jakkolwiek instytucja wytrzymała próbę czasu, to jednak można zauważyć, że w przypadku naszego kraju jej funkcjonowanie powoduje nadal wiele zastrzeżeń, o czym już była mowa wyżej. Przy ocenie tej należy, rzecz jasna, uwzględnić zmianę warunków, w których obecnie kasy działają. Ideą F. Stefczyka była wzajemna pomoc, zwłaszcza dla osób, które łączą więzy ekonomiczne, zawodowe (szczególnie rolników), czyli organizacje ograniczone terytorialnie i o niewielkiej liczbie członków. Działające obecnie SKOK-i są nastawione na zysk, niezależnie od przedstawianych przez nie manifestów i wzniosłych haseł. Jest to widoczne z ekonomicznego i finansowego punktu widzenia, a można się o tym przekonać analizując oferowane warunki oprocentowania depozytów czy udzielanych pożyczek. Poza tym SKOK-i prowadzą intensywną promocję swoich produktów, do których dostęp może mieć praktycznie każdy obywatel, po spełnieniu niezbyt uciążliwych warunków²⁹. SKOK-i konkurują z innymi instytucjami finansowymi działającymi na rynku, zwłaszcza bankami spółdzielczymi, a także instytucjami udzielającymi krótkoterminowych pożyczek na warunkach zbliżonych do lichwy. Można byłoby przyjąć, że SKOK-i są instytucjami o tyle pożytecznymi, że po dokonanych przez państwo zmianach ustawowych nie narażają pożyczkobiorców, potrzebujących niewielkich kwot, na grabieżcze nieraz działanie instytucji oferujących tzw. chwilówki³⁰. W takim sensie działalność SKOK-ów jest pożyteczna, gdyż ogranicza wykluczenie finansowe uboższych ludzi, chociaż zauważalna jest duża aktywność banków w oferowaniu niskich pożyczek. Przed ujawnionymi nieprawidłowościami w działalności SKOK-ów, które w niektórych przypadkach miały znamiona skandali, w roku 2014 SKOK-i cieszyły się większym zaufaniem niż inne instytucje. Problem w tym, że SKOK-i muszą konsekwentnie dążyć do odzyskania wiarygodności, nadszarpniętego zaufania społeczeństwa, a jego odbudowa wymaga dłuższego czasu. Obecnie w Polsce nie ma, tak jak za czasów F. Stefczyka, lichwy, ale na niespotykaną skalę rozwinęły działalność instytucje parafinansowe oferujące pożyczki na warunkach zbliżonych do lichwy. Instytucje te nie podlegają nadzorowi finansowemu (KNF), a działania podejmowane przez instytucje chroniące konkurencję (UOKiK) mają ograniczoną skuteczność. Sytuacja ta może sprzyjać działalności SKOK-ów, chociaż zostały one pozbawione idei wzajemności, działalności nie motywowanej zyskiem, zorientowanych na szerokie grono raczej klientów niż członków, w rozumieniu F. Stefczyka.

²⁹ <https://www.kasastefczyka.pl/poradnik/pozyczki/jakie-warunki-trzeba-spelnic-zeby-otrzymac-pozyczke> (dostęp 5.06.2024).

³⁰ Kontrole dokonywane przez Urząd Ochrony Konsumenta i Konkurencji systematycznie potwierdzają nadużycia w sferze usług finansowych (<https://finanse.uokik.gov.pl/tag/pozyczka/> (dostęp 3.06.2024)).

Unikając nadmiernych uogólnień w stosunku do wszystkich kas, trudno nie zgodzić się z gorzką konstatacją profesora Janusza Skodlarskiego, badacza działalności F. Stefczyka, który pisze: „Wielkość idei i dokonań Franciszka Stefczyka sprawiła, że został on patronem ruchu Spółdzielczych Kas Oszczędnościowo-Kredytowych (SKOK), zwanych kasami Stefczyka. SKOK jest raczej zamachem na szlachetne idee pioniera spółdzielczości kredytowej niż kontynuacją jego działalności. Ma on niewiele wspólnego z tym ruchem, został wykorzystany propagandowo przez określoną opcję polityczno-biznesową” (Skodlarski 2010, s. 7). Z przytoczonych wcześniej danych i charakterystyki działalności SKOK-ów po roku 1989 z poglądem tym należy się zgodzić, chociaż jest on zbyt krańcowy. Należy zwrócić uwagę na fakt, że jednak działalność SKOK-ów ogranicza wykluczenie finansowe, co wyraża się w gromadzeniu oszczędności, udzielaniu pożyczek ludziom, których szanse w ich uzyskaniu w bankach są mniejsze. SKOK-i oferują usługi, w tym ubezpieczeniowe, na zasadzie agentów, i wykonywania innych operacji finansowych dla ludności. W analizie działalności Kasy Krajowej oraz poszczególnych SKOK-ów na pozytywną ocenę zasługuje prowadzenie działalności edukacyjnej, co jest o tyle ważne, iż mimo wzrastającego poziomu wiedzy ekonomicznej społeczeństwa, w obszarze finansów jest on wciąż niewystarczający, tym bardziej, że w tej sferze obserwujemy coraz to nowe „wynalazki”, mogące przynieść szkody klientom różnych instytucji finansowych. Nie można nie zauważyć, że pomimo krytyki Kasy Krajowej SKOK, z jej inicjatywy reaktywowany został założony przez F. Stefczyka Spółdzielczy Instytut Naukowy. Instytucja ta kontynuuje prace działającej w latach 1990–2010 Fundacji na rzecz Polskich Związków Kredytowych³¹. Z kolei Kasa Stefczyka w 2012 r. założyła Fundację Stefczyka, która prowadzi działalność charytatywną³².

Konkludując, można stwierdzić, że dzieło tego wielkiego Polaka, jakim niewątpliwie był Franciszek Stefczyk, przyniosło wiele dobrego podczas jego życia, stanowiło bezcenny wkład w rozwój polskiej wsi, rolnictwa, popularyzacji spółdzielczości, a także w innych dziedzinach przyczyniło się do postępu ekonomicznego i społecznego. Nieoceniona wprost była jego aktywność w szerzeniu wiedzy, i wkład w rozwój – jakbyśmy to dziś określili – kapitału ludzkiego. Nie można też zapominać o systemie wartości, którymi kierował się F. Stefczyk, o społecznej nauce Kościoła, która była jego busolą. Można też stwierdzić, że Franciszek Stefczyk był jednym z prekursorów etyki biznesu, społecznej odpowiedzialności *homo oeconomicus*. Jej nieprzestrzeżenie spowodowało wiele głębokich kryzysów, a egoizm i chciwość niewielkiej grupy osób (finansistów) doprowadzały społeczeństwa do katastrofalnej sytuacji (Wielki Kryzys Gospodarczy, kryzys finansowy pierwszej dekady XXI wieku). Trafne były też ostrzeżenia Stefczyka przed kolektywizacją rolnictwa i nadmierną rozbudową

³¹ Instytut wydaje m.in. kwartalniki „Pieniądże i Więź”, „Prawo i Więź”, prowadzi badania nad spółdzielczością, zwłaszcza kredytową, organizuje konkursy propagujące idee spółdzielcze (<https://www.sin.edu.pl/> (dostęp 4.06.2024)).

³² <https://fundacjastefczyka.pl/> (dostęp 4.06.2024).

gospodarki państwowej. Spółdzielcze idee kas oszczędnościowo-pożyczkowych F. Stefczyka rozwinęły się w II RP, i nie zostały całkowicie pogrzebane w okresie realnego socjalizmu, przynajmniej w Polsce. Odrodzone w okresie transformacji spółdzielcze kasy znalazły się na manowcach. Przed fatalnym losem uchroniło je państwo, co można traktować jako pewnego rodzaju paradoks, gdyż F. Stefczyk był zdecydowanym przeciwnikiem ingerencji państwa w ruch spółdzielczy. Tymczasem interwencja państwa, która powstrzymała proces degradacji tych instytucji, dała nadzieję na ich odrodzenie. Wątpić można, czy zdobędą one takie znaczenie i poziom, jaki osiągnęły w czasach, w których żył ich założyciel. W niczym to nie pomniejszy osiągnięć Franciszka Stefczyka, który – jak już podkreślano – z należytą starannością analizował warunki, w jakich zamierzał powołać do życia instytucje spółdzielcze. Warunki te ulegały istotnym zmianom w ostatnich dekadach, co nie pozostało bez wpływu na kondycję spółdzielczych form działalności gospodarczej w Polsce.

Bibliografia

Boczoń W. (2014), *Pieniądze SKOK-ów płyną do Luksemburga. KNF: powinny wesprzeć restrukturyzację*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Pieniadze-SKOK-ow-plyna-do-Luksemburga-KNF-powinny-wesprzec-restrukturyzacje-7219843.htm> (dostęp 4.06.2024).

Bujak F. (1909), *Franciszek Stefczyk*, „*Ekonomista*”, t. II, 2.IV.

Bujak F. (1925), *Rozwój gospodarczy Polski w krótkim zarysie*, Spółdzielczy Instytut Naukowy, Kraków.

Cieślak-Wróblewska A. (2023), *Ubywa SKOK-ów w Polsce. Mniej oddziałów, klientów, depozytów*, <https://www.rp.pl/finanse/art38161741-ubywa-skok-ow-mniej-oddzialow-klientow-i-depozytow> (dostęp 3.06.2024).

Cywiński B. (2011), *Idzie o dobro wspólne... Opowieść o Franciszku Stefczyku*, wyd. Fundacja na rzecz Polskich Związków Kredytowych oraz Wyd. Trio, Sopot – Warszawa 2005; wydanie trzecie, zmienione, Spółdzielczy Instytut Naukowy, Sopot.

Geograficzno-statystyczny atlas Polski, redagowany i opracowany przez Dra Eugeniusza Romera (1916), Nakładem Polskich Spółek Oszczędności i pożyczek Pozostających pod Patronatem Kasy Krajowej, Gebethner i Wolf, Warszawa i Kraków (GebethnerRomera<https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=16882>) (dostęp 27.05.2024)).

Grzywicka J. (1957), *Ekonomiczne poglądy Staszica*, PWN, Warszawa.

Gurnicz A. (1976), *Franciszek Stefczyk. Życie, poglądy, działalność*, Warszawa.

Jurkowska K., Owsiak K. (2011), *Instytucjonalno-prawne aspekty działalności SKOK*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*”, nr 862.

Kotliński G., Waliszewski K. (2012), *Instytucje parabankowe na rynku usług bankowych w Polsce*, CeDeWu, Warszawa.

Lange A. (1916), *Jak Staszic chciał uszczęśliwić wieśniaków*, Warszawa.

Łętocha R. (2014), *Kochaj bliźniego jak siebie samego. Solidaryzm Franciszka Stefczyka*, <https://nowyobywatel.pl/2014/04/30/kochaj-blizniego-jak-siebie-samego-solidaryzm-franciszka-stefczyka/> (dostęp 10.05.2024).

Mały Rocznik Statystyczny, GUS (1939), Warszawa.

Martysz C.B., Kleban K. (2019), *Nieprawidłowości w sektorze spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych*, Prace i Studia Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy 171/2019, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

Mikołajewska B. (2012), *Długi SKOK (do Luksemburga)*, „Polityka”, nr 35.

Mrocza L. (1998), *Spółdzielczość kredytowa F. W. Raiffaisena w rolnictwie chłopskim w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny” WSP w Krakowie, z. 193, Kraków.

Nowa Encyklopedia PWN (1997), Wydawnictwo Naukowe PWN, t. 5, hasło: „Adam Prażmowski”, Warszawa.

Okraska R. (2016), *Ziarnko do ziarnka, a zbierze się miarka. Czyny i idee Franciszka Stefczyka*, [w:] *Stefczyk, Oszczędność, praca, solidarność. Wybór pism*, red. naukowa R. Okraska, Oficyna Naukowa, Warszawa.

Pietrzak J. (2015), *Mysł społeczno-polityczna ks. Stanisława Stojalowskiego*, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66128/PDF/11_Jan_Pietrzak.pdf (dostęp 10.05.2024).

Pigoń S. (1957), *Z Komborni w świat*, Wydawnictwo: Spółdzielnia Wydawnicza „Wieś”, <https://bur.ur.edu.pl/prof-stanislaw-pigon> (dostęp 12.05.2024).

Purzycki S. (1929), *Spółdzielczy Instytut Naukowy, Dziesięciolecie istnienia 1919–1929*, Warszawa.

Narodowy Bank Polski (2004), *Rozwój systemu finansowego w Polsce w latach 2002–2003*, Warszawa.

Narodowy Bank Polski (2023), *Rozwój systemu finansowego w Polsce w 2022 r.*, Warszawa.

Skodlarski J. (2010), *Franciszek Stefczyk (1861–1924). Pionier spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Słowo wstępne F. Stefczyka zamieszczone w wydawnictwie „Polska w kulturze powszechnej”, we Lwowie, dnia 2 maja 1918, [w:] J. Skodlarski, *Franciszek Stefczyk (1861–1924). Pionier spółdzielczości kredytowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.

Stefczyk F. (1900), *Podręcznik dla spółek oszczędności i pożyczek*, Lwów.

Stefczyk F. (1924), *Stanowisko spółdzielczości w rolnictwie*, Warszawa.

Stefczyk F. (1925), *Początki i warunki rozwoju spółdzielczości w Polsce*, Warszawa.

Stefczyk F. (1984), *Przewodnik handlowy dla sklepów kółek rolniczych i handlu mieszanymi towarami*, Kraków.

Stefczyk F. (1987), *Wskazówki o zakładaniu i prowadzeniu włościańskich spółek mleczarskich*, Lwów.

Stefczyk F. (1989), *Jakie korzyści przynieść może gminie lub parafii założenie spółki oszczędności i pożyczek*, Lwów.

Stefczyk F. (2016), *Oszczędność, praca, solidarność. Wybór pism*, red. naukowa R. Okraska, Oficyna Naukowa, Warszawa.

Szczepanowski S. (1888), *Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego*, Lwów.

Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (Dz.U. 2012, poz. 855).

Weyduch K. (1936), *Franciszek Stefczyk pionier polskiej spółdzielczości rolniczej*, Warszawa.

Wilkosz Ł. (2018), *Spółka systemu SKOK w Luksemburgu większa niż wszystkie kasy razem*, <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/581910,skoki-luksemburg-kasa-krajowa.html> (dostęp 5.06.2024).